

WADSTENA.



# Kulturmiljöprogram

## Vadstena kommun

samrådshandling



VADSTENA  
KOMMUN





## Förord

Det är med glädje och stolthet som vi presenterar Vadstena kommuns kulturmiljöprogram. I programmet har vi försökt famna en liten del av de avtryck som människor över tid satt på vår gemensamma kulturmiljö och omfattar allt från enskilda byggnader till kulturlandskapet i sin helhet. Genom programmet ges möjlighet att upptäcka och fördjupa kunskapen om våra gemensamma miljöer och därmed även synliggöra sådant som inte syns vid en första anblick.

Programmet är en viktig del i vår strävan att bevara och främja våra kulturmiljöer och vårt kulturarv samt skapa en hållbar framtid för invånare, besökare och fastighetsägare. Genom programmets vägledande delar är vår förhoppning att så ska ske och att det kommer att användas och vara till gagn för många.

Länsstyrelsen i Östergötland har deltagit och medfinansierat programmet och vi är tacksamma för deras engagemang och stöd. Arbetet har utförts av en bred kompetens från WSP kulturmiljö.

Med dessa ord överlämnar vi kulturmiljöprogrammet till alla invånare i vår kommun, med förhoppningen att det ska inspirera till engagemang och omsorg för vårt gemensamma kulturarv.

Petter Frid  
Stadsarkitekt, Vadstena kommun

# Inledning

## Bakgrund

Kulturmiljöprogrammet för Vadstena kommun är framtaget parallellt med kommunens arbete att fram en ny översiktsplan. Utgångspunkten för arbetet är de nationella kulturmiljömålen och det statliga miljö- kvalitetsmålet för en god bebyggd miljö. Programmet ska bidra till att uppnå en hållbar samhällsutveckling genom att verka för att en mångfald av kulturmiljöer kan bevaras, användas och utvecklas.

## Syfte

Kulturmiljöprogrammet omfattar hela Vadstena kommun och ska ge en övergripande bild av kommunens värdefulla kulturmiljöer. Programmet ska utgöra ett underlag i kommunens pågående översiktsplanearbete och fungera som ett stöd i den fortsatta planeringen av plan-, bygglovs- och markfrågor så att kulturmiljöerna kan fortsätta vara en resurs för kommunen. Programmet ska därutöver fungera som ett kommunikativt och intresseväckande material mot kommuninvånare och andra som vistas i Vadstenas kulturhistoriska miljöer. Därigenom ska kulturmiljöprogrammet bidra till att uppnå en hållbar samhällsutveckling.

## Metod och genomförande

Kulturmiljöprogrammet har tagits fram av en konsultgrupp bestående av bebyggelseantikvarier och arkeologer från WSP på uppdrag av Vadstena kommun. Arbetet har utförts under 2023–2024. Kommuntäckande inventeringsarbeten i syfte att identifiera Vadstenas värdefulla kulturmiljöer har utförts i flera etapper. Arbetet har omfattat genomgång av befintliga

kunskapsunderlag och kompletterande litteratur- och arkivstudier. Inventeringen av värdefulla områden tar utgångspunkt i *Natur- och kulturmiljöer i Östergötland*, framtagen av Länsstyrelsen Östergötland (1983). I Vadstenas kulturmiljöprogram har avgränsningen av de äldre utpekade miljöerna delvis reviderats och nya områden tillkommit. Programmet tar även utgångspunkt i Vadstenas två riksintressen för kulturmiljövården: *Omberg–Tåkernområdet [E1-7]* och *Vadstena [E8]*.

## Värdering och urval

Metoden för värdering och urval utgår från Riksantikvarieämbetets *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval* (2015). Som en del i värderingen ingår att avgränsa vilka kulturhistoriska sammanhang och berättelser en miljö representerar, hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl miljön ger en hel och fullständig bild av berättelsen. Värderingen visar på vilka karaktärsdrag, egenskaper, uttryck och särarter som är nödvändiga för landskapets läsbarhet och möjlighet att föremedla berättelsen. Bedömningen utgår även från aspekter som helhet, relevans, bevarandegrad och sällsynthet.

## Programmets disposition

Kulturmiljöprogrammet består av tre delar. Det inledande kapitlet är kommunövergripande och handlar om kulturmiljö i samhällsplaneringen. Därefter följer kapitlen *Staden* och *Landsbygden* som utgår från en tematisk indelning av kommunen. Indelningen har gjorts utifrån Vadstena kommuns specifika förutsättningar, där de kulturhistoriska berättelserna och företeelserna har legat till grund. I verkligheten har staden och lands-

bygdens utveckling skett parallellt och det finns många beröringspunkter mellan dem.

### Del 1. Kulturmiljö i samhällsplaneringen

Kapitlet redogör för vilka lagstiftningar som gäller för olika typer av kulturmiljöer, hur lagstiftningens krav kan uppfyllas och vem som ansvarar för kulturmiljöerna. Kapitlet innehåller även ett avsnitt med råd till fastighetsägare som riktar sig till såväl privatpersoner som företag och kommunala fastighetsbolag.

### Del 2. Staden

Kapitlet inleds med en historisk översikt av stadens historiska framväxt och utveckling. Därefter redovisas de värdefulla kulturmiljöerna som ingår i tema *Staden*.

### Del 3. Landsbygden

Kapitlet inleds med en historisk översikt av landsbygdens historiska framväxt och utveckling. Därefter följer en övergripande introduktion till kulturlandskapet och landsbygdens bebyggelsemönster. Slutligen redovisas de värdefulla kulturmiljöerna som ingår i tema *Landsbygden*.

### Vad innebär ett utpekande?

Kulturmiljöprogrammet är ett kunskapsunderlag som identifierar och pekar ut kommunens värdefulla kulturmiljöer utan att dessa har vägts mot andra intressen eller värden. Utpekandet är inte juridiskt bindande. Kulturmiljöprogrammet utgör dock ett stöd vid beslutsärenden i bygglovs- och planeringssammanhang.

## Kulturmiljöer att vårda och utveckla

### Vad är kulturmiljö?

Begreppet kulturmiljö används om all den miljö som genom tiderna har formats av människor och kan omfatta allt från enskilda platser och byggnader till större landskapsutsitt. Kulturmiljöerna berättar samhällets historia, ger en kontinuitet i vardagen och en djupare förståelse för människors sätt att leva och verka under olika tider. Kulturmiljön omfattar inte bara fysiska miljöer utan även immateriella företeelser så som exempelvis traditioner, seder och bruk.

### Kulturmiljö – en resurs för kommunen

Vadstena har en av landets bäst bevarade medeltida stadskärnor och är ett populärt besöksmål för såväl kommunens invånare som turister. Kommunens många medeltida kyrkor och det värdefulla kulturlandskapet Tåkern–Omberg erbjuder goda möjligheter till kultur- och naturupplevelser. Kulturmiljöerna bidrar till att stärka kommunens attraktivitet som både boendemiljö och besöksmål. De är också en förutsättning för de företag som har sin försörjning inom besöksnäringen.

Vår gemensamma kulturmiljö är en ändlig resurs som behöver bevaras för framtiden. Med kulturmiljön som grund kan goda förutsättningar för kommunens fortsatta utveckling och attraktivitet skapas. Kulturmiljövård handlar om respekt för det som varit, men också om möjligheten för kommande generationer att förstå sin samtid genom att kunna göra kopplingar bakåt i tiden.

### Kulturmiljö och hållbar utveckling

Hållbar utveckling handlar bland annat om att förvalta befintliga resurser. Att ta hand om kulturmiljön och de värden som finns i de redan byggda miljöerna runtomkring oss är att ägna sig åt resurshushållning. Kulturmiljöer kan tillföra både miljömässiga, ekonomiska, sociala och kulturella värden till en plats och bidrar därigenom till en hållbar samhällsutveckling. Kulturmiljöarbetet handlar både om att bevara, förvalta, vårda och utveckla.

### Särskilt värdefulla kulturmiljöer

Totalt har 29 miljöer inom Vadstena kommun pekats ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla, varav fem ingår i tema *Staden* och 24 i tema *Landsbygden*.

Landskap, bebyggd miljö och fornlämningar samverkar i olika utsträckning i de olika miljöerna. Kulturmiljöprogrammet pekar ut bebyggelse när den utgörs av en samlad miljö eller inom området samlar flera delar som tillsammans formar en berättelse. Programmet ska inte betraktas som en totalinventering av bebyggelsen i kommunen, utan som exempel på bebyggelse som särskilt väl speglar kommunens bärande berättelser.

En viktig del av kulturmiljöprogrammets användbarhet är råd och riktlinjerna som tagits fram för varje utpekade område. Dessa innehåller förslag till förhållningssätt för hur miljöns värden kan förvaltas, vårdas och utvecklas utan att dess kulturhistoriska värden minskar eller försvinner vid exempelvis underhåll, renovering, om- och tillbyggnad eller nyexploatering inom området.

## Sammanfattningsvis ska kulturmiljöprogrammet:

- Utgöra ett kunskapsunderlag för beslut i frågor som berör kommunens värdefulla kulturmiljöer.
- Fungera som stöd i kommunens arbete med planering i fråga om plan-, bygglovs- och markfrågor för att säkerställa att kulturmiljöerna kan fortsätta vara en resurs för kommunen.
- Synliggöra och berätta om kommunens kulturmiljöer för invånare, besökare och fastighetsägare och lyfta fram kulturmiljön som allmänt intresse.
- Vara ett stöd till fastighetsägare genom att tydliggöra vilka lagar som gäller för den värdefulla bebyggelsen, samt tillhandahålla råd och riktlinjer för hur bebyggelsen kan underhållas på ett varsamt och ansvarsfullt sätt för kommande generationer.
- Bidra till att uppnå en hållbar samhällsutveckling genom att verka för att en mångfald av kulturmiljöer kan bevaras, användas och utvecklas.



## Del 1. Kulturmiljö i samhällsplaneringen

# Nationella mål och riktlinjer

## Agenda 2030 och Sveriges miljömål

Det finns 16 miljömål i Sverige beslutade av riksdagen, vilka utgör den gemensamma plattformen för arbetet med vår miljö. Flera av dessa miljömål berör Vadstena kommun. I det här avsnittet presenteras de fyra mål som har bäring på kulturmiljön. Följande beskrivningar är riksdagens definition av miljömålen.



Källa: Sverigesmiljömål.se

## God bebyggd miljö

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktig god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

## Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

## Levande sjöar och vattendrag

Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningarna för friluftsliv värnas.

## Levande skogar

Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.

## Nationella kulturmiljömålen

I propositionen ”Kulturmiljöns mångfald” (prop. 2012/13:96) presenteras bland annat de nationella mål som tagits fram för arbetet med kulturmiljön i Sverige. Målen är framtagna för att styra arbetet för statliga aktörer samt inspirera och vägleda kommuner och regioner. Enligt de nationella kulturmiljömålen ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

## Nationellt mål för arkitektur, form och design

Arkitektur-, form- och designpolitiken baseras på begreppet *gestaltad livsmiljö*, vilket omfattar bland annat arkitektur, form, design, konst och kulturarv. Riksdagen antog 2018 följande mål och delpreciseringar för politikområdet genom propositionen ”Politik för gestaltad livsmiljö” (prop. 2017/18:110):

*Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.*

Det ska uppnås genom att:

- hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden
- kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids
- det offentliga agerar förebildligt
- estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas
- miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla
- samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.

## Europeiska landskapskonventionen

Den europeiska landskapskonventionen har ratificerats av Sverige och trädde i kraft år 2011. I landskapskonventionen definieras landskap som ”ett område sådant det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspelet mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.”

Genom att ratificera landskapskonventionen åtar vi oss att skydda, förvalta och planera vårt landskap i enlighet med konventionens intentioner. Detta innebär bland annat att Sverige ska:

- erkänna landskapets betydelse i den egna lagstiftningen
- öka medvetenheten om landskapets värde och betydelse i det civila samhället, i privata organisationer och hos offentliga myndigheter
- främja delaktighet i beslut och processer som rör landskapet lokalt och regionalt
- utveckla en helhetssyn på landskapets värden och hållbar förvaltning av dessa
- utbyta kunskap och delta i europeiska samarbeten om frågor som rör landskapet.

# Lagstiftning om kulturmiljö

*Kulturmiljön skyddas av flera lagstiftningar. De viktigaste lagskydden är miljöbalken (MB), plan- och bygglagen (PBL) och kulturmiljölagen (KML). Kommunerna har huvudansvar för plan- och bygglagen, medan huvudmannskapet för de övriga vilar på länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet.*

## Plan- och bygglagen (PBL)

Plan- och bygglagen reglerar planläggning och frågor gällande bygglov. Lagen ställer krav på fastighetsägaren att underhålla sin fastighet och att visa varsamhet och hänsyn till värdefulla kulturvärden på platsen. Lagen innehåller också förbud mot förvanskning av särskilt värdefulla byggnader och områden. Kommunen är enligt lagen skyldigt att skydda särskilt värdefulla byggnader i planläggning av ett område, exempelvis genom specifika planbestämmelser.

## KULTURMILJÖ I PBL KAP. 2

### Allmänna och enskilda intressen - 2 kap. 6 § 1

Vid planändring, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till:

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas. Lag (2014:477).

## KULTURMILJÖ I PBL KAP. 8

### Förvanskningförbudet – 8 kap. 13 §

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska också tillämpas på:

1. andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 17 §, 2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser, 4. bebyggelseområden

### Underhåll och varsamhet – 8 kap. 14 § och 17 §

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

### Särskilt värdefulla byggnader/områden

Enligt Boverkets allmänna råd kan en byggnad eller ett bebyggelseområde vara särskilt värdefullt om den/det:

- tydliggör samhällsförhållanden
- tydliggör samhällsutvecklingen
- i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik
- uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller en hög ambitionsnivå för arkitektur/konstnärlig gestaltning
- värderas högt i ett lokalt sammanhang

### Anmälningspliktiga åtgärder

Inom en särskilt värdefull kulturmiljö eller särskilt värdefull byggnad är inte anmälningspliktiga åtgärder enligt 9 kap. 4 a-c § tillåtna. Dessa åtgärder behöver prövas enligt gällande detaljplan i en bygglovsprövning.

## Kulturmiljö i detaljplanering

För att skydda kommunens värdefulla kulturmiljöer i detaljplan eller områdesbestämmelser kan olika typer av egenskapsbestämmelser användas.

### Rivningsförbud

Kan införas som lagskydd vid planläggning för särskilt värdefulla byggnader eller byggnader som ingår i ett område som är utpekad som särskilt värdefullt. Förbudet skyddar endast byggnaden eller byggnadsdelens stomme och kan kompletteras med varsamhets- och/eller skyddsbestämmelser. Rivningsförbudet betecknas (r) i detaljplan.

### Varsamhetsbestämmelser

Kan införas för att värna värden och karaktärsdrag vid planläggning för kulturhistoriskt värdefulla byggnader eller delar av byggnader där de värdebärande egenskaperna ska hanteras varsamt. Material och byggnadsdelar kan bytas ut vid behov, men byggnaden ska hanteras på ett sådant vis att dess karaktär bevaras. Bestämmelserna preciserar vilka karaktärsdrag och egenskaper hos en byggnad som särskilt ska tillvaratas vid ändring. Varsamhetsbestämmelser betecknas (k) i detaljplan.

### Skyddsbestämmelser

Kan införas som lagskydd vid planläggning för särskilt värdefulla byggnader där de värdebärande egenskaperna inte får förändras, tas bort eller bytas ut och där det kan krävas särskilt underhåll och utförande. Byggnader som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla omfattas av förvanskningförbudet i plan- och bygglagen (PBL 8:13) och inga åtgärder som förvanskar det kulturhistoriska värdet får utföras. Skyddsbestämmelser betecknas (q) i detaljplan.

### Hänsynsbestämmelser

Detaljplanen kan även innehålla bestämmelser som reglerar ny bebyggelse i syfte att säkerställa att hänsyn tas till befintliga värden på platsen. Dessa brukar kallas "hänsynsbestämmelser" men är egentligen en samling av flera olika bestämmelser, exempelvis placering (p), omfattning (e) och utformning (f).



## Miljöbalken (MB)

Miljöbalkens syfte är att främja en hållbar utveckling som innebär att nu levande och kommande generationer ska kunna bo och verka i en god och hälsosam miljö. Lagen ska tillämpas så att särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer vårdas och skyddas. Detta kräver ett kommunalt ansvar genom plan- och bygglagen.

### MILJÖBALKEN KAP. 3-4

#### Riksintressen för kulturmiljövården

Riksintressen för kulturmiljövården är sammanhängande kulturmiljöer av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. Det är områden som pekats ut av Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet gemensamt. För riksintresseområden för kulturmiljövården gäller att de ska skyddas mot åtgärder som kan innebära påtaglig skada på kulturmiljön.

Till varje område (anspråk) som pekats ut som riksintresse för kulturmiljövården finns en riksintressebeskrivning som redogör för anspråket. Det är den delen av anspråken som regleras enligt lag (miljöbalken 3 kap. 6 §).

I Vadstena kommun finns två utpekade riksintressen för kulturmiljövården.

- Omberg – Tåkern [E1-7]
- Vadstena [E8]

## MILJÖBALKEN KAP. 7

#### Natur- och kulturresevat

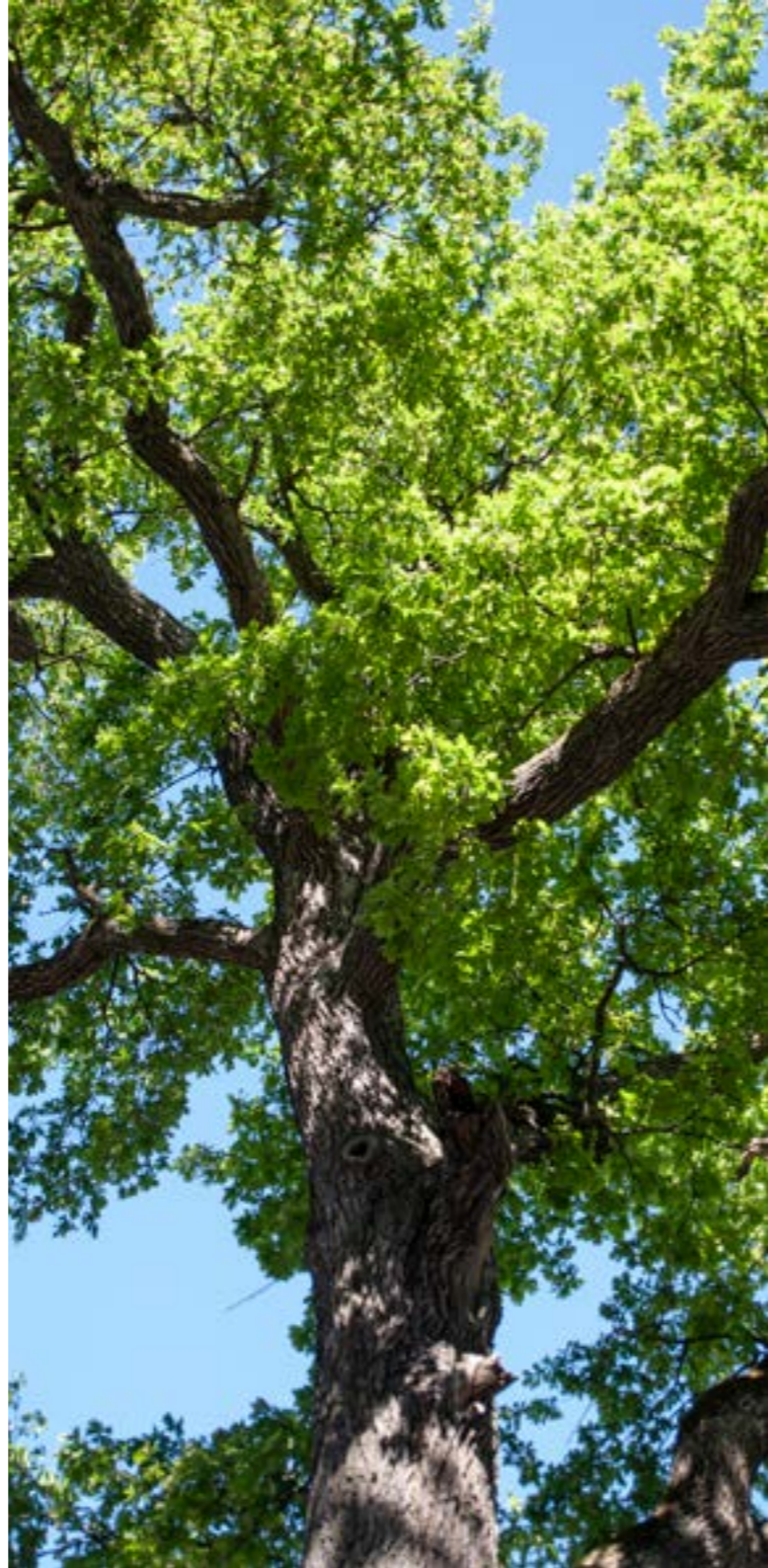
Naturresevat är områden med höga naturvärden där syftet är att vårda och bevara dessa. Kulturresevatens syfte är att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. I Vadstena kommun är Hagebyhöga, Omberg (Hålmossen, Ostmossen, Ombergsliden) och Tåkern utpekade som naturresevat. Det finns även enskilda naturminnen i form av ekar vid Rogslösa prästgård och Herrestads prästgård, samt Qvisbergs allé vid Kvissbergs gård.

#### Biotopsskydd

Biotopsskydd finns i två former, vilka båda skyddar biotoper på grund av sina särskilda egenskaper som livsmiljö. Den ena formen omfattar biotoper med ett generellt skydd i hela landet, vilket omfattar biotoperna:

1. Allé, 2. Källa med omgivande våtmark i jordbrukslandskap, 3. Odlingsröse i jordbruksmark 4. Pilevall, 5. Småvatten och våtmark i jordbrukslandskap 6. Åkerholme

Den andra formen omfattar enskilda biotoper som särskilt beslutas av länsstyrelsen, kommun eller Skogsstyrelsen, och utgör då ett biotopsskyddsområde. Ofta utgör dessa biotoper en del av ett utpräglat kulturlandskap, så som alléer i ett herrgårdslandskap, och åkerholmar och odlingsrösen i ett utpräglat jordbrukslandskap.



## Kulturmiljölagen (KML)

Kulturmiljölagen inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi skyddar och vårdar kulturmiljön och att ansvaret delas av alla. Såväl myndigheter som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet gentemot kulturmiljön. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader och miljöer liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga kulturminnen och vissa kulturföremål.

### KML KAP. 2

#### Fornlämningar

En fornlämning är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, vilken har tillkommit genom äldre tiders bruk, som är varaktigt övergiven och tillkommen före 1850. Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagen och det är därigenom förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Det är länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering. Länsstyrelsen kan även besluta om att en arkeologisk utredning ska utföras i områden som det inte finns kända fornlämningar i, men där det finns anledning att misstänka att det kan finnas.

### KML KAP. 3

#### Byggnadsminnen

Det finns två typer av byggnadsminnen: enskilda och statliga. Enskilda byggnadsminnen omfattar byggnader eller miljöer som ägs av till exempel privatpersoner, kommuner, företag eller föreningar. Statliga byggnadsminnen ägs av staten.

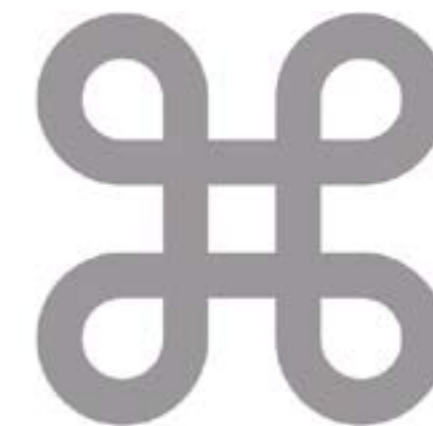
En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett område med synnerligen högt värde kan förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Skyddet kan även gälla trädgårdar, parker och andra anläggningar. Vem som helst kan väcka frågan om att byggnadsminnesförklara en byggnad, och det är länsstyrelsen som fattar beslut. Länsstyrelsen utövar även tillsyn och prövar tillståndsansökningar av enskilda byggnadsminnen i länet. Den som äger ett byggnadsminne har möjlighet att ansöka om bidrag för merkostnader som kan uppkomma vid exempelvis restaurering och renovering. Särskilda skyddsbestämmelser anger på vilket sätt byggnaden eller miljön ska vårdas och underhållas och i vilka hänseenden den inte får ändras.

Statligt ägda byggnader kan förklaras som statliga byggnadsminnen enligt förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM). Riksantikvarieämbetet har tillsynsansvar och prövar tillståndsansökningar. Regeringen fattar beslut om nya statliga byggnadsminnen efter förslag från Riksantikvarieämbetet.

### KML KAP. 4

#### Kyrkliga kulturminnen

Svenska kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser har enligt kulturmiljölagen ett automatiskt skydd som kyrkliga kulturminnen om de är uppförda innan år 1940. Dessa får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. Även byggnader uppförda efter 1940 kan förklaras som kyrkliga kulturminnen om de till exempel har ett kulturhistoriskt eller arkitektoniskt värde. Detta prövas av länsstyrelsen.





# Nationellt skyddade miljöer och byggnader

## Riksintressen för kulturmiljövården

### Vadstena [E8]

#### Motivering:

Småstadsmiljö och andligt centrum, framvuxet kring birgittinerordens moderkloster, som visar en betydelsefull senmedeltida stad och vallfartsort samt dess förändringar med Nya tidens starka kungamakt efter reformationen. Klosters äldsta delar speglar dessutom den svenska kungamaktens ställning under 1200- och 1300-talen. (*Klostermiljö*)

#### Uttryck för riksintresset:

Birgittaklostret, uppfört med början på 1360-talet, med den till klostret donerade kungsgården från 1200-talet. Den i stadsbildens dominerande slottsmiljön på platsen för den medeltida stadsdelen Sanden, med det 1545 påbörjade slottet samt omgivande parkmark. Stadsplanen, som i allt väsentligt är medeltida, med Stora Torget som enda påtagliga resultat av ett regleringsförslag vid mitten av 1600-talet. Gatornas och torgens karaktär, med slutna bebyggelse i de centrala delarna och mer öppet byggnadssätt och grönskande tomter mot ytterkanterna. Den ålderdomliga tomtstrukturen. De ovanligt många medeltida profanbyggnaderna, bla senmedeltida rådhus samt den äldre, småskaliga stadsbebyggelsen i huvudsakligen trä och puts. Hospitalsanläggning med byggnader från 1500-, 1700- och 1800-talen. Den för den förindustriella staden kännetecknande direkta övergången i obebyggd, öppen mark norr om staden. Siluetten och anblicken från det omgivande slättlandskapet samt kontakten med vattnet.

### Omberg – Tåkernområdet [E1-7]

#### Motivering:

Centralbygd och slättbygd med goda odlingsbetingelser, brukad sedan yngre stenålder och hemvist för kung- och stormannaätter och till dem relaterade andliga institutioner. Området hade konstituerande betydelse i Sveriges stat bildningsprocess under yngre järnålder och tidig medeltid. En utpräglad agrar stordriftsbygd sedan laga skiftet, där de stora gårdarna, som bildats genom arronderings- och sammanläggningsföretag samt sänkningen av Tåkern, tydligare än någon annanstans i landet speglar jordbruksföretagens roll i det framväxande industrisamhällets kapital- och företagsbildning. (*Fornlämningssmiljö, Bymiljö, Kyrkomiljö, Stenbrott*)

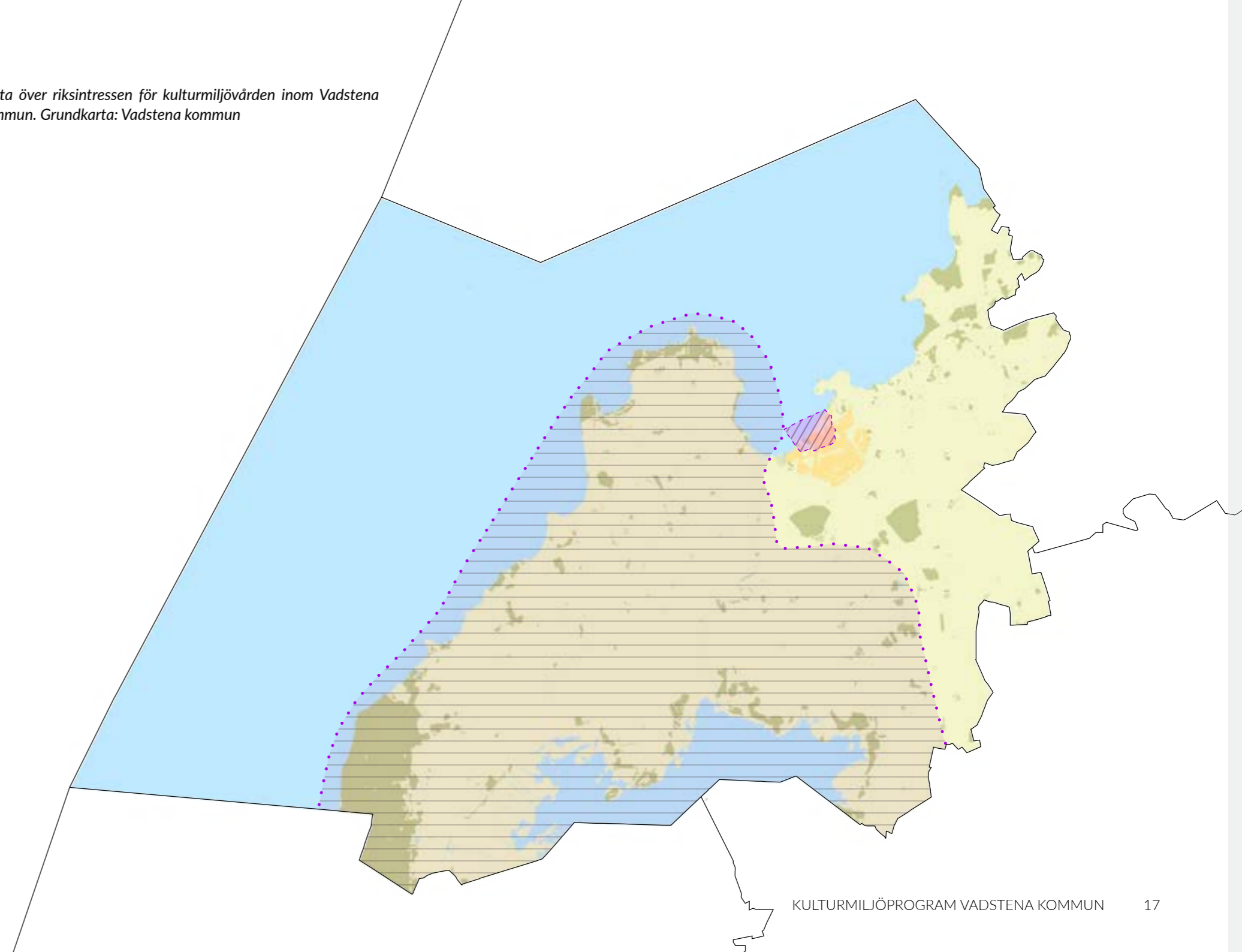
#### Uttryck för riksintresset:

Slättbygden söder om Vadstena mellan Tåkern och Vättern. Järnålderslämningar, främst den mäktiga ovala domarringen i Nässja, fornborgen Ommaborgen på Omberg och större järnåldersgravfält vid Skäljen och Bondorlunda. I området finns ett antal särskilt intressanta och välbevarade medeltida kalkstenskyrkor. Herrestad, Örberga och Roglösa tillhör landets äldsta kyrkor och är uppförda under tidigt 1100-tal. Kyrkorna Väversunda, Nässja och Strå är också från 1100-talet. Källstad 1800-talskyrka med medeltida torn. Hovs kyrka med många märkliga runristade gravhällar från 1000-talet. Lämnings under mark efter Broby rivna kyrka. Herrestads kyrkby med biskop Kols källare från 1200-talet.



Bondorlunda by och Skedet med småskalig utmarksbebyggelse. De större gårdarna Naddö, Arneberga, Åbylund, Kalvestad, Broby och Palsgård. Hovgården, fd kungsgård och centrum i Hovs län under senmedeltiden. Östnässja Västergård, Bondorlunda Mellangård och Hovs Skräddaregård med välbevarade äldre manbyggnader på mindre gårdar. Borghamns kalkstensbrott har stenbrytningstraditioner sedan tidig medeltid. Där finns också Borghamnsskolan med byggnader från 1800-talet och hamnen med stenpirar från 1870-talet samt Bockakyrkogården som var begravningsplats för kronoarbetarkåren. (Området berör även Ödeshög och Mjölby kn).

Karta över riksintressen för kulturmiljövården inom Vadstena kommun. Grundkarta: Vadstena kommun



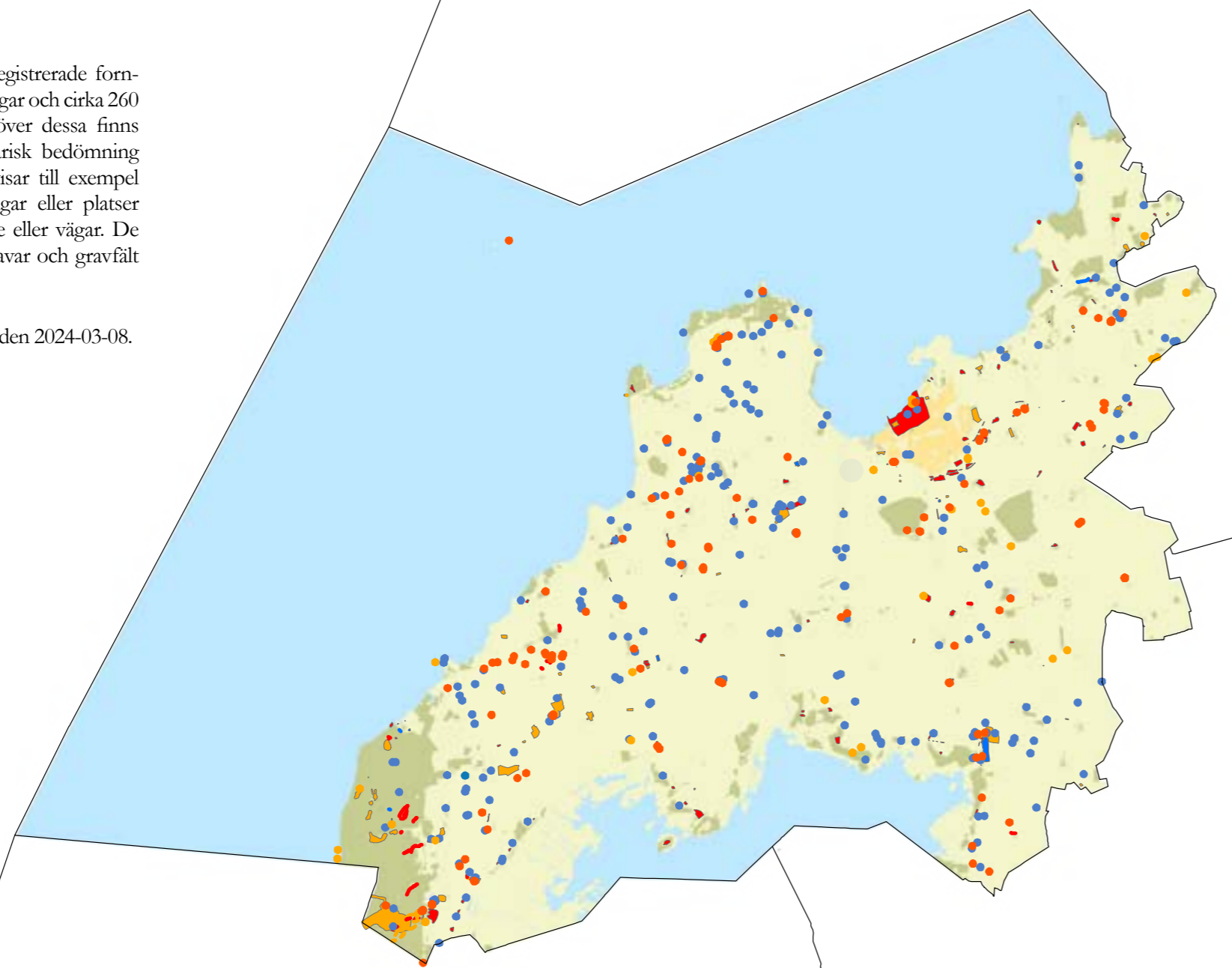
## Fornlämningar i Vadstena

I Vadstena kommun finns cirka 280 registrerade fornlämningar, cirka 100 möjliga fornlämningar och cirka 260 övriga kulturhistoriska lämningar<sup>1</sup>. Utöver dessa finns cirka 170 registreringar (ingen antikvarisk bedömning och ej kulturhistorisk lämning) som visar till exempel undersökta och borttagna fornlämningar eller platser som enligt äldre kartor haft bebyggelse eller vägar. De flesta av fornlämningarna utgörs av gravar och gravfält från järnåldern.

<sup>1</sup> Avser registrerade lämningar i Forsök den 2024-03-08.

- Fornlämning
- Möjlig kulturhistorisk lämning
- Övrig kulturhistorisk lämning

Karta över fornlämningar inom Vadstena kommun, registrerade i Forsök mars 2024. Grundkarta: Vadstena kommun



## Byggnadsminnen i Vadstena

### Enskilda byggnadsminnen

- 1 Udd Jönssons hus (Knapen 5)
- 2 Acharii-Bergenstrålska huset (Borgmästaren 8 och 11)
- 3 Rådhuset (Slottsfogden 8)
- 4 Apotek och museum (Slottsfogden 9)
- 5 Sjögården (Sjögården 11 och 17)
- 6 Biskop Kols källare (Herrestad 5:3)
- 7 Helgeandsgården (Helgeandsgården 4)
- 8 Gamla Hospitalet (Maria 2, 3, 4 och 8)
- 9 Mårten Ulfssons gård (Nunnan 2 och 3)
- 10 Borghamnsskolan (Västerlösa 1:60)
- 11 Hovs Skräddaregård (Hov 10:5)
- 12 Bondorlunda mellangård (Bondorlunda 2:6)

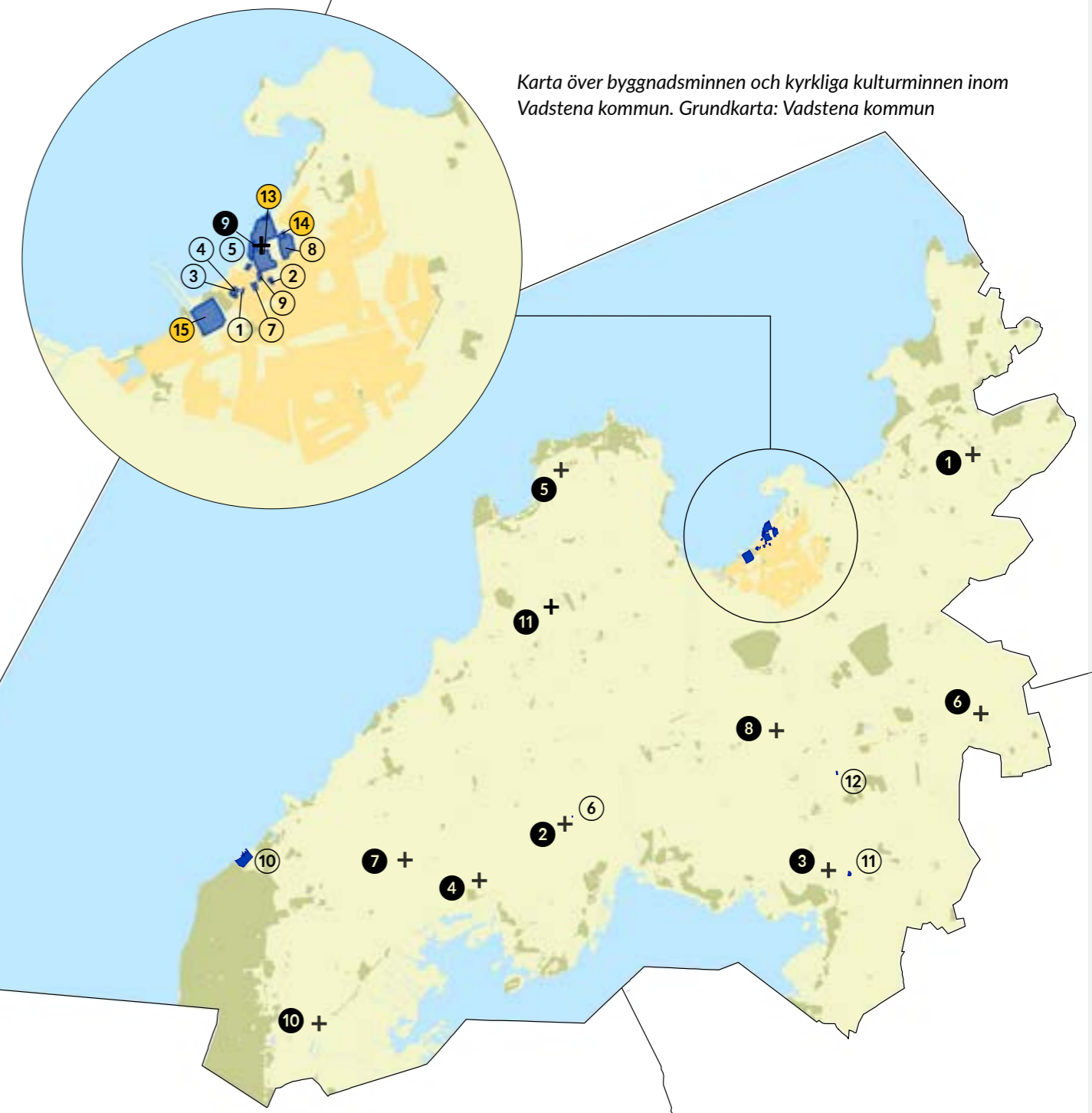
### Statliga byggnadsminnen

- 13 Vadstena kloster med nunnekloster, munkkloster, klosterträdgård m.fl. (Örtagården 1, Munkträdgården 2)
- 14 Mårten Skinnares hus och Gamla dårhuset (Maria 1)
- 15 Vadstena slott (Slottet 1, Vadstena 4:73)

### Kyrkliga kulturminnen i Vadstena +

- 1 Hagebyhöga kyrka (Hagebyhöga 8:1)
- 2 Herrestads kyrka (Herrestad 16:1)
- 3 Hovs kyrka (Hov 19:1)
- 4 Källstads kyrka (Källstad 14:1)
- 5 Nässja kyrka (Nässja 7:1)
- 6 Orlanda kyrka (Orlanda 17:1)
- 7 Rogslösa kyrka (Rogslösa 4:1)
- 8 Strå kyrka (Strå 4:1)
- 9 Vadstena klosterkyrka (Örtagården 1)
- 10 Väversunda kyrka (Väversunda 27:1)
- 11 Örberga kyrka (Örberga 8:1)

Karta över byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen inom Vadstena kommun. Grundkarta: Vadstena kommun



# Uppfylla lagstiftningens krav

## Lagen som utgångspunkt

Kulturmiljöprogrammet ska vara till hjälp i arbetet med kommunens kulturmiljöer. Vår gemensamma kulturmiljö är ett betydande allmänintresse och för att tillgodose den behövs kunskap om såväl dess värden samt hur de ska behandlas enligt lagstiftningen.

I kulturmiljöprogrammet är det framför allt miljöer kopplade till plan- och bygglagen som hanteras, men även miljöer och byggnader som skyddas genom andra lagar finns med. Kulturmiljöprogrammet är en grund och övergripande vägledning för hanteringen av kulturmiljön i kommunen och ger en riktning för var värden kan förväntas finnas. Det är dock viktigt att veta att även byggnader och miljöer som inte är specifikt utpekade i kulturmiljöprogrammet kan ha kulturhistoriska värden.

## Kommunens ansvar

Enligt plan- och bygglagen har kommunen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras och frågan om kulturmiljö måste testas i alla ärenden enligt plan- och bygglagen. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla miljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan eller lämna ett lov som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön. Kommunen ska i kommande detaljplaner besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

## Hantering av kulturmiljövårdens riksintressen

Riksintressen ska skyddas mot påtaglig skada. Det är åtgärdens påverkan på områdets riksintressanta värden som ska bedömas och som avgör dess tillåtlighet. Nedan riktlinjer gäller:

- Inom riksintresse får inte åtgärder utföras som påtagligt kan skada riksintressets utpekade värden.
- Vid risk för påtaglig skada kan ett riksintresse bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet.
- Även åtgärder som utförs utanför riksintressets gränser kan påverka riksintressets värden negativt och kan därför vara otillåtna.
- Det är viktigt att veta vilka uttryck för riksintressets värden som finns. Här är eventuella riksintressesfördjupningar ett centralt underlag. Dessa förtydligar vad i den fysiska miljön som skyddas av riksintresset.
- Att bo inom ett riksintresse innebär ett ansvar. Åtgärder som vidtas av enskilda fastighetsägare kan påverka riksintresset på olika sätt. Det är därför viktigt att ta reda på vad som gäller och ta kontakt med kommunen eller länsstyrelsen.

## Roller och ansvar i kulturmiljöarbetet

### Vem är det som bär ansvaret för att skydda de miljöer som berättar om vår historia och samtid?

Kulturmiljön är vår gemensamma resurs som ska utvecklas och förvaltas på ett långsiktigt och hållbart sätt. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla: såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn till kulturmiljön. Det finns ett antal centrala instanser och myndigheter som har det övergripande ansvaret för skyddet av Sveriges kulturmiljöer.

Det övergripande ansvaret på nationell nivå har myndigheten Riksantikvarieämbetet (RAÄ), som leder och stödjer arbetet med bevara, använda och utveckla vårt gemensamma kulturarv. Länsstyrelsen är statens förlängda arm och ansvarar för kulturmiljöarbetet i länet, dels genom att verka för och bevaka att länets riksintressen för kulturmiljövården tillgodoses i den kommunala planeringen, dels som tillsynsmyndighet för kulturmiljö skyddad enligt kulturmiljölagen som fornlämningar, kyrkliga kulturminnen och byggnadsminnen. Det är även länsstyrelsen som beslutar och förvaltar kulturreservat.

Länsmuseerna har till uppgift att samla, förvalta och förmedla kunskap om kulturmiljön. Vidare kan läns- museer ofta agera expertråd för kommuner och länsstyrelser. Kommunerna i Sverige har ansvar för den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen och har ett stort ansvar i planeringen och förvaltningen av den byggda miljön.

## Känslighetsbedömning vid förändring i kulturmiljö

### Generell känslighetsbedömning

Olika miljöer är olika känsliga eller mottagliga för nya tillägg/ändringar. Generellt gäller:

- Värden knutna till uttryck för en avgränsad historisk period kan vara känsliga för dominerande nutida tillägg.
- Landskap präglad av och värden knutna till utvecklingen av en viss verksamhet eller aktivitet över tid, kan vara känsliga för tillägg som saknar samband med verksamheten eller aktiviteten.
- Uttryck/karaktärsdrag som återspeglar olika tiders kontinuerliga nyttjande av en viss plats, kan vara känsliga för tillägg som förändrar eller bryter mot platsens specifika förutsättningar och egenskaper.

### Stödfrågor för känslighets- och/eller konsekvensbedömning

#### Vad försvinner och vad tillkommer?

- Kan exploatering på platsen innebära att objekt, karaktärsdrag, strukturer, funktioner och samband (som gör det utpekade värdet och historien läsbar i landskapet) kommer att påverkas?
- Tillkommer nytillskott som påverkar kulturmiljöns skalor, former eller karaktärsdrag på ett sådant vis som negativt inverkar på läsbarheten av kulturmiljön? Innebär ny bebyggelse på platsen att den negativa inverkan kan bli så stor att området i något avseende riskerar att förlora sitt värde?

### Är påverkan visuell eller funktionell?

- I hur hög grad kommer platsen fortsatt att karaktäriseras av eller kunna återspegla det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet?
- Kan åtgärden innebära att tillgängligheten till miljön minskar, att området fragmenteras, barriärer skapas eller att möjligheterna att besöka miljön på annat sätt försvåras?

### Är påverkan direkt eller indirekt?

- Är det troligt att åtgärden kan komma att följas av andra åtgärder eller särskilda anläggningar vilka i sig kan medföra negativa konsekvenser?
- Finns det risk för att åtgärden på sikt minskar möjligheterna att bruka och förvalta miljön?
- Leder förslaget till en ändrad användning av miljön, så att läsbarheten av det riksintressanta kulturhistoriska sammanhanget påverkas negativt?

### Stärker och berikar kulturmiljön projektet?

- Utgör platsens kulturhistoriska innehåll en särskild kvalitet och resurs för boende, verksamhet och besökare?
- Bidrar projektet till att läsbarheten av det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet stärks?
- Bidrar projektet till att tillgängligheten eller möjligheten att använda, bruka, förvalta och röra sig inom miljön förbättras?

Ovan riktlinjer kommer från Riksantikvarieämbetets Handbok för kulturmiljövårdens riksintressen (2017), men kan även appliceras på andra typer av kulturmiljöer.



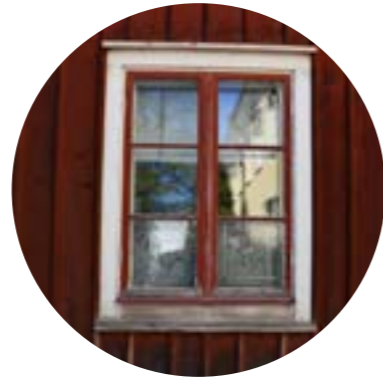
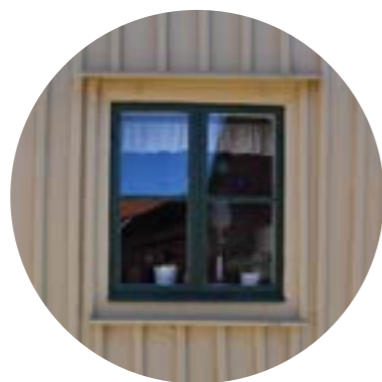
# Till fastighetsägare

## Äger du en fastighet i Vadstena?

Grattis! Då äger du en fastighet som utgör en del av Vadstenas historia och bidrar till vår stads speciella karaktär. Genom att ta hand om din fastighet bidrar du till en trivsamt boendemiljö och att skapa en positiv upplevelse av Vadstena samtidigt som fastighetens ekonomiska värde består eller till och med ökar.

Som fastighetsägare har du också ett ansvar att underhålla din fastighet enligt plan- och bygglagen. För alla byggnader gäller varsamhetskravet och att ändringar ska göras med hänsyn till byggnaders karaktär och kulturhistoriska värden. För kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader gäller också att byggnader inte får förvanskas. Det innebär att dess utseende inte ska förändras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet minskar. Exempel på sådana förändringar kan vara fönsterbyten, byte av fasadkulör eller fasadmateriäl. Hör av dig till kommunens bygglovsavdelning för att höra vad som gäller i ditt fall. Läs mer om lagstiftning om kulturmiljö på sida 12.

**Att vårda sin fastighet handlar inte bara om bevarande – tillsammans skapar vi trivsamma livsmiljöer och attraktiva boendemiljöer i Vadstena!**



## Att tänka på som fastighetsägare:

- Ta tidig kontakt med kommunen för rådgivning om du bor inom ett av kommunens särskilt värdefulla miljöer, inom riksintresse för kulturmiljövården eller har en byggnad som är byggnadsminne.
- Lär känna ditt hus! För att underhålla sitt hus på bästa sätt är det bra att känna till dess historia. Hos kommunen kan det finnas äldre ritningar och annan information av intresse.
- Äldre byggnadsdetaljer som fönster och dörrar är viktiga för att bevara byggnadens arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde. De håller ofta hög kvalitet och kan med fördel renoveras istället för att bytas ut. Byggnader med höga kulturhistoriska värden och välbevarade byggnadsdetaljer kan ofta höja det ekonomiska värdet på en fastighet.
- Trädgårdar är en viktig del av boendemiljön där häckar, uppvuxna lövträd och äldre fruktträd bidrar till att skapa gröna stadsrum.
- Funderar du på åtgärder för att energieffektivera ditt hus? Att göra åtgärder för energieffektivisering och samtidigt bevara kulturhistoriska värden är möjligt. Se goda exempel hos energimyndigheten på [www.sparaochbevara.se](http://www.sparaochbevara.se).
- Om du ska göra ingrepp i marken eller bygga till på din tomt, undersök då om det finns fornlämningar i området. Byggherren är skyldig att ta reda på om det finns fornlämningar. Har du frågor eller om du upptäcker att det finns fornlämningar på platsen, ta då kontakt med länsstyrelsen.

## Här kan du hitta mer information:

- Kommunens *Miljöregler för Vadstena innerstad* (2015) tillhandahåller flera värdefulla riktlinjer och förhållningssätt som är bra för dig som bor i Vadstena stad att känna till.
- Länsstyrelsen har tagit fram boken *Hus på landet: Handbok i byggnadsvård för Östergötland* (2022). Här finns mycket matnyttig information kring byggnadsvård och vad som är typiskt för Östergötlands bebyggelse.
- Bor du i villa? Titta gärna i boken *Så byggdes villan* (2015) för att få en överblick över tidstypiska detaljer för villabebyggelse i olika tider.
- Bor du i lägenhet? Titta gärna i boken *Byggnadsvård för lägenheter* (2018) för tips och inspiration.
- Det finns flera bra böcker som kan ge information kring ditt hus. På ditt lokala bibliotek kan du få vägledning till mer litteratur i ämnet.
- Östergötlands museum har ett rikt bildarkiv som du hittar på [digitaltmuseum.se](http://digitaltmuseum.se). Kanske finns det en bild på ditt hus där? Du kan också ta kontakt med föreningen Gamla Vadstena eller någon av hembygdsföreningarna i kommunen.
- Önskar du rådgivning kring ditt specifika hus? Kontakta byggnadsantikvarierna på Östergötlands museum. Östergötlands museum har också ett rikt arkiv där det kan finnas mer information om din fastighet. Kontakta deras arkiv och bibliotek.

## Bidrag till kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer

Länsstyrelsen kan bevilja bidrag till vård och bevarandeinsatser samt kunskapsunderlag som omfattar kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i länet. Både du som äger och/eller förvaltar en kulturhistoriskt värdefull byggnad eller miljö kan ansöka om bidrag, exempelvis för projekt som sprider kunskap om värdefulla kulturmiljöer, som bidrar till att kulturmiljöer blir mer tillgängliga eller till vård- av byggnader och kulturlandskap. Besök länsstyrelsens hemsida för mer information.